

tudy“, tj. všeobšáhle syntézy světového názoru a zároveň návodu společenské změny; tato nemožnost je zase zdůvodňována zejména roztržitostí a institucionalizací věd, Svět je přehlédnutelný, alternativy známy, základní možnosti vyčerpány (např. v malířství, ale i v politice); přežily se velké ideologické programy a globální perspektivy, odpovídající období primitivnější znalosti společenských poměrů. Nepřehlédneme-li k určitému rozporu ve výpovědi (přehlédnutelnost – roztržitost vědění), a připustíme-li obtížnost ideologické syntézy ve věku nebývalé diferenciace vědění i praxe, zůstává ovšem ne zcela průkazná širší teze, která váže pokrok na ideologický systém, přesněji na „revoluční vědomí“. Je známo, že řada převratných období v dějinách proběhla bez revolučního ideologického programu, ba bez vědomí souvislosti, jak Gehlen ostatně sám často tvrdí. Také institucionalizace věd (popř. ideologií vůbec) nemusí znamenat, že vědomí je prosté a automaticky zkroceno a postaveno do služeb „vědecky impregnovaného“ statu quo.

Značný význam má v Gehlenově myšlení problém *rationality* a racionalizace, který evidentně souvisí s jeho pojmem „odlehčení“. Zajímavá je proto raná Gehlenova systematická práce o „formách a osudech ratio“ (1943). Jeho základní tezí je rovnice *racionální = ryze věčné*, nebo jinými slovy: absence emotivních a pudových motivací, ba samostatných významů a účelů, tedy hodnotová neutralizace světa. Jelikož však podle našeho autora *vůle* po racionalitě většinou předchází skutečnou *schopnost* racionálního vysvětlení, objevují se typické smíšené formy racionálně-iracionální, jak Gehlen ukazuje na duchovědách a speciálně na interpretačních formách historiografie (105nn). Do této kategorie řadí i fenomény systematizace (systém může být iracionální) nebo sublimace (zniternění, estetizace, reflexe) atd.² V závěru se Gehlen brání proti nietzscheovskému ztotožnění racionality a dekadence, pojetí racionality jako plodu pozdního, úpadkového období (u Spenglera); koncepci odmítá jako estétství.

Gehlenova metodologie do velké míry navazuje na Maxe Webera a na Hanse Freyera; vedle toho však i na Vilfreda Pareta, jemuž věnoval soustavnou studii, kde se sympatií interpretuje zvláště Paretovo nominalisticko-voluntaristické vědosloví. Gehlen v ní vyzdvihuje Paretovo rozlišování logicko-experimentálních věd a (metafyzických) pavěd: liší se zvláště tím, že pro první jsou pojmy pouhé etikety, kdežto pro druhé jsou spjaty s emocemi a proto vágny (156); s Paretem odmítá neúčelné hledání „podstat“, ba i historické a psychologické „vcitování“; s potěšením reprodukuje Paretovu klasifikaci nelogických impulsů a „derivací“; o jeho antidemokratické společenské teorii však taktně mlčí.

Nechtěl bych zneužít Gehlenova pesimistického závěru, přiznávajícího se k ztrátě souvislosti a orientace, k dojmu chaotičnosti světa (337n), a odtud vyvozovat soud o hodnotě jeho vědecké metody. Je někdy vskutku vědecky plodnější a poctivější řešit omezený, dílčí úkol než předstírat totální vědění, které je téměř nutně iluzorním pseudovědění. Co je však, myslím, jasné právě při průzkumu pozic samotného Gehlena je, že metoda, která chce být ryze logicko-experimentální a empirická, se nevyhne paretovským „nelogickým derivacím“ a ideologickým „reziduum“.

Gehlenovo dílo tvoří nesporně jednotu, třebaže s určitými rozpory (tvrzení o nemožnosti komunikace, společného jazyka mezi vědami, proti jeho dřívějším vlastním pokusům o integrační antropologii) a s různým stupněm přijatelnosti. Není ovšem vůbec sporné, že i vysoce problematické a v mnohém zcela nepřijatelné dílo může být pro kritického čtenáře inspirujícím a plodným poučením.

Bedřich Loewenstein

Jerzy J. Wiatr: *Socjologia zaangażowana*

Varšava 1965, Książka a Wiedza, stran 200.

K obsáhlému referátu SČ (1965, 5) o „nejnovější práci“ polského sociologa, o Wiatrově *Spoleczenstvu*, můžeme s potěšením dodat, že k ní přibyla práce ještě novější, *Socjologia zaangażowana* z roku 1965, což ukazuje dynamiku a rozmach sociologických studií u našich sousedů, ale i bohaté možnosti rychlé publikace knižních novinek.

Wiatrova nová práce na uvedené předchozí dílo skutečně navazuje řadou myšlenek a soudů, mnohde prohloubených a rozšířených, protože nyní šlo autorovi především o sociologii politických vztahů a jejich všestranné osvětlení. Rozděluje proto svou knihu na tři části, obsáhlejší úvod a další kapitoly nazvané *Ideje a hodnoty* a *Homo politicus*.

V úvodní části autor vychází ze skutečnosti, že v současné době se pozornost sociologů obrací k otázkám metodologickým, jež plní odborné časopisy; z téhož důvodu Millsova kniha *The Sociological Imagination* se stala událostí ve světové sociologické literatuře. Povšechně lze shrnout tyto metodologické autoreflexe, rostoucí zřejmě z pocitu nedostatečnosti dosavadních populárních představ o roli a funkci sociologie, v pojem neopozitivistické koncepce sociologie. Těmito koncepcemi se pak autor podrobněji zabývá, analyzuje je a kriticky odmítá. „Čtyři mýty neopozitivistické koncepce v podstatě zatěžují pojetí a rozvoj sociologie. Nazveme je mýtem etické neutrality, novodobosti, empirismu a racionálního inženýrství“. Mýtus etické neutrality hlásá, že sociologové nehodnotí, že výsledky jejich výzkumů jsou eticky neutrální. Je to ovšem nesprávné, jak

² Není bez zajímavosti, že v knížce *Duše v technickém věku* právě tyto jevy označuje za symptomatické pro ztrátu společenské role kultury („re-

zervát pro virtuózy“ místo institucionalizace a stereotypizace).

autor podrobně dovozuje. Tato zdánlivá etická neutralita byla také cizí jak sociologům-reformátorům, tak sociologům-revolucionářům marxistické školy. „Jedni i druzí viděli ve vědeckém myšlení prostředek k přeměně světa, byť si toto přetvoření různé představovali“. Nesprávné jsou i další mýty, modernost a empirismus. Sociologie přizpůsobená přírodním vědám ztrácí intelektuální kontakt s vlastní tradicí; a při tzv. empirismu jde spíše o zmonopolizování tohoto pojmu pro jisté metody a pojetí bádání. A konečně „mýtus racionálního inženýrství pospolitosti“ je logickou konsekvencí předchozích. Myslitel typy Comta, Marxe, Spencera a ještě Maxe Webera věděli, že jejich teoretické úvahy osvětlují cesty lidské praxe a že jsou intelektuálním výrazem konkrétních snah, s nimiž byli solidární. Teprve v období meziválečném se západoevropská a americká sociologie postavila bokem k otázkám kritiky existujícího systému, a dokonce se k němu asimilovala. Skutečná identifikace s existující formou společenských vztahů otupila u sociologů snahu i schopnost vidět konflikty naší epochy. Místo tradiční úlohy ideologů neopozitivističtí sociologové vytvořili novou společenskou roli: úděl expertů společenského života.

Za dědičný hřích neopozitivistické sociologie pokládá autor nedostatek historismu, jehož postuláty pak podrobněji rozvíjí ve čtyřech bodech: Sociologie je jednou z forem společenského vědomí, formou ideologického myšlení. Sociolog jako člen společnosti je sám částí zkoumané skutečnosti, své názory formuluje pod vlivem historické skutečnosti, které je současníkem. „Vztah mezi ideologií a vědou je v sociologii třeba pojímat dialekticky, nikoliv jako vztah úplné různých forem myšlení, ale jako vzájemný vztah různých stran, aspektů téhož myšlení o společnosti.“

V závěru této úvodní části pak autor zdůrazňuje: Ideál sociologie společensky zaangažované není tedy umělou konstrukcí, spíše je odrazem faktického a neuniknutelného zaangažování sociologie ve společenském životě, který ona nejen probádává, ale i mění. Jako poznání vědomě sloužící společenskému rozvoji a tvořící koncepci světa, která organizuje lidské konání, je sociologie zaangažovaná v realizaci pokrokových, socialistických sil společenských.

Ve druhém oddílu je položen důraz na ocenění a význam masové kultury, tj. kultury pro každého. „Demokratická zásada všeobecné účasti na kultuře znamená mezi jiným i to, že tato kultura musí být srozumitelná pro masového konzumenta.“ Socialismus, který zásadně přebudovává strukturu ekonomického i politického života, v plné shodě s těmito rozvojovými tendencemi provedl i kulturní revoluci, jejímž výsledkem je masová kultura, ve které socialismus má své přirozené doplnění. „Mecenášem“ je nyní stát, což za určitých podmínek může vyvolat i zjev stagnace a konformismu. Proto masová kultura musí být kulturou demokratickou, tj. vyjadřovat aktivní touhu mas po

zlepšení společenských poměrů. „Kvalitnost tvůrce spojeného s lidem spočívá v tom, že dovede vycítit tyto touhy už tehdy, když začínají klíčit, a dát jim formu, která nejenom vyjadřuje, ale i spolutvoří aktivnost mas.“ Nic tak neškodí charakteru demokratické kultury v porevolučním období, jako podléhat omylu, že zanikly všechny společenské rozpory, a kultura že má jediné afirmovat nově zformovanou společnost; má se naopak angažovat v nově se rodících obtížích a konfliktech nové společnosti, řešit je z pokrokových hledisek, z pozic zápasu o humanistický obsah společenského života; tak se kultura socialistická stává nejen kulturou masovou (ve smyslu všeobecného rozšíření), ale i kulturou výhradně demokratickou.

V rozboru problematiky společenské rovnosti autor traktuje princip egalitarismu jako přední *morální* zásadu socialismu. „Tato etická zásada znamenala před průmyslovou revolucí požadavek askeze v bídě. Dnes, opřena o nové předpoklady, o technické a ekonomické možnosti všeobecného blahobytu, vyžaduje takovou organizaci společnosti, v níž materiální rovnost by se mohla opřít o vysokou úroveň ekonomického rozvoje. Společnost zámožných lidí, žijících ve spravedlivých podmínkách, to je cílem novodobého socialismu.“ Pro jeho rozvoj má základní význam prozíravé analyzování protichůdných zájmů a jejich vhodné řešení. Naivní a utopistické byly názory, že existence socialismu jedním rázem a provždy zbaví lidstvo sociální problematiky a že v bezkonfliktní selance přetvoří všechny mezilidské vztahy. Naopak, plně reálné je přesvědčení, že socialismus dává lidstvu možnosti progresivního řešení protichůdných zájmů způsobem daleko příznivějším, lehčím, harmoničtějším a méně společensky nákladným, než je to možné v třídní společnosti. Proto také program realizace komunismu může být splněn pouze na základě vysokého stupně hospodářského rozvoje. Všechny jiné umělé či předčasné snahy o uskutečnění komunistických zásad musely by vést nikoliv k odstranění, ale k zostření společenských rozporů a do ekonomické stagnace. „Rovnost v nedostatku je falešná koncepce, protože vede k ekonomickému zaostávání a škodí zájmům mas.“

V poslední části této kapitoly uvažuje autor o vztazích etiky a politiky. Není málo situací (praví), v nichž politik musí řešit složité morální dilema. Jen zdánlivě jsou příkazy politické etiky jednoznačné a normují, co je třeba v dané situaci činit; ve většině případů vyžadují teprve obtížné rozhodování, jaký postup bude v dané situaci nejvíce morální. Souvisí to zřejmě s tím, že společenská skutečnost je zvláště složitá a mnohostranná; v politice máme co činit s divergentními morálními soudy, které pramení z různorodosti společenských zájmů. Morální hodnocení politického života je proto daleko méně jednoznačné, než je tomu v soukromém životě — což ovšem neznamená ospravedlnění amoralismu. Autor dále odmítá i postoj „kleriků“, i jejich protipólů, antikleriků. Odmítá názor prvých (pěkně dokumentovaný citáty

z Kolakowského knihy *Spisek pieknochów*), že dekadence člověka začíná všude tam, kde se porušuje racionální poznání ve službě mytologie, slepých emocí, politických vášní i nacionálních nenávistí — i názorový protipól, který je totožný s dějinným fatalismem a přijímá jako nutnost vše, co se děje. „Ten, kdo se rozhodne bojovat proti zlu a za realizaci humanistických zásad hodných morální sankce, má být z hlediska etiky pozitivně hodnocen, i když tento boj v omezeném stupni vyžaduje smířit se s menším zlem, nebo dokonce toto zlo činit.“ Dále třeba vzít v úvahu kritéria motivace a smyslu politické činnosti. Autor odmítá pragmatickou „morálku“ politického dění, protože „pragmatisté v zásadě negují potřebu morálních kritérií v politickém životě“. Také Marx a Engels nebyli necitliví vůči morálnímu aspektu společenských vztahů i politické činnosti. *Kapitál* není jen analýzou ekonomickou a sociologickou, ale rovněž morálním odsouzením určitých společenských vztahů. Chybné jsou také morální názory rostoucí z vulgárně a zjednodušeně pojatého historického determinismu, stejně jako teze o jednotě cílů a prostředků, jež také nemůže být všeobecně použita jako norma. Autor dále polemizuje s utopisticky pojatou morálkou, která je v podstatě romantická. „Morální absolutismus je tu činitelem, který ve jménu čistých rukou je ochoten zvýšit počet neštěstí, místo aby jej redukoval.“ Wiatr má zřejmé sympatie pro realistický postoj v otázkách etiky politických vztahů, který lze ve zkratce vyjádřit zásadou „minimálního zla“. Boj o socialismus je mu zápasem o vytváření podmínek, v nichž společenský život bude zbaven příkrých dilemat, a to i morálních.

Poslední část knihy *Homo politicus* je věnována speciálně sociologii politických vztahů. Autor se v ní zabývá metodologickými otázkami studia chování lidí v politické sféře, ekonomicko-společenskými i psychologickými podmínkami tohoto chování, přičemž má hlavně na zřeteli reakce průměrného občana.

Pojednává o metodologických otázkách autor odmítá pluralistický behaviorismus a dovozuje, že politické chování je postojem kolektivním. Dále analyzuje badatelské metody makrosociologie (Marx), volební geografie, anketové průzkumy, sondáže veřejného mínění atd. Ve výkladu o vhodnosti ankety při studiu politického chování autor zdůrazňuje, že by nebylo správné ji pouze negovat, ač povětšinou vytváří situace nekontrolovatelného experimentu. Politické chování je totiž nejen částí životní aktivity jedince, ale také funkcí politického systému. Autor se vyslovuje proti zjednodušujícím anketám a doplňuje anketové metody takovými připomínkami, jež by běžně používané metodiky činily spolehlivějšími a přesnějšími.

Studie o chování (postoji) lidí při volbách provádějí rovnoběžně, ne však vždy společně, dvě odvětví společenských věd, political science a electoral sociology. Široce na Západě rozvinuté bádaní o chování lidí při volbách charakterizují především skutečností vlastní soukromopodnikatelskému řádu, jsou

opřeny o systém více politických stran a nadto pocházejí ze zemí, které mají dlouhou a nepřetržitou tradici liberálně demokratické vlády. „K otázce, jak dalece hypotézy a závěry zformulované na základě bádaní v těchto zemích mají hodnotu pravdivosti i pro země s jinou ekonomikou, s jiným systémem politickým a s jinými tradicemi, není možno dát odpověď, dokud nebude srovnávacími studii shromážděn dostatečný vědecký materiál.“ Pojednává pak o vlivu ekonomicko-společenských poměrů na volební postoje, ukazuje autor, že např. v podmínkách ekonomických krizí vystupují tendence politické polarizace, roste vliv radikálních stran na úkor středu. Studie M. S. Lipseta o Latinské Americe ukazují, jak při nižší ekonomické a kulturní úrovni obyvatelstva je obtížné normální fungování voleb. Četná statistická data však potvrzují vztahy mezi hlasy odevzdanými jednotlivým stranám a společensko-ekonomickou pozicí voličů. Tyto vztahy se však nedají vyjádřit jednotným schématem pro všechny země. „Třídní pozice tedy ovlivňuje volební rozhodnutí, ale výsledek tohoto vlivu bývá různý, odvisí od politických podmínek té které země, od jejich historických tradic a mnoha neekonomických elementů společenské základny.“ Ač tedy mnoho západních studií z politické sociologie, např. o křížících se vlivech nátlaku, o vlivu prostředí, o tzv. politické predispozici atd., nelze aplikovat na státy, kde všechny politické skupiny vystupují ve společném volebním bloku, přece — jako hypotézu — autor připouští názor: zmenšování sociálních distancí, což charakterizuje socialistické země, vede k relativnímu zmenšení významu společensko-ekonomické podmíněnosti volebních postojů, ač to ovšem neznamená úplný zánik tohoto typu odvislosti.

Závěrečná část knihy jedná o psychologických aspektech politického chování. Autor dovozuje, že interpretace psychologických jevů jako hlavních příčin jednotlivých volebních postojů je jednostranná, protože „příčiny“ jsou vytvářeny společenskými podmínkami, v nichž faktory ekonomické hrají podstatnou roli. Na druhé straně — a právě analýzou Marxova 18. *brumaire* i názorů Leninových — ukazuje autor, že postulát ocenění psychologické komponenty politického chování není v marxismu nijak nový.

Bádaní v USA o politickém chování zvláště při volbách se koncentruje na individuální psychologii, nemůže však zcela negovat vliv objektivních společenských faktorů. Autor líčí názory předních badatelů v tomto oboru (Lazarsfeld, Campbell aj.), vliv rodiny, dětství, iracionálních činitelů atd., a uzavírá přehledem odborných prací tohoto druhu v Polsku.

*

Wiatrova kniha je psána formou přístupnou i širším vrstvám čtenářů, sociologickým rozbořem postihuje nejaktuálnější otázky socialistické přítomnosti, nezastírá levným způsobem její problematiku, kriticky ukazuje na nebezpečí, jichž je třeba se uvarovat. Je to